

Славенко Терзић, *Стара Србија (XIX – XX век), Драма једне цивилизације. Рашка, Косово и Метохија, Скопско-тетовска област, Нови Сад – Београд 2012 (662).*

Тема о којој пише колега Терзић од изузетног је значаја за разумевање историје српског народа у XIX и XX веку. Подједнако је важан и синтетички приступ њеној обради за који се колега Терзић определио. Целовит поглед на историју простора Старе Србије (Рашка, Косово и Метохија, Скопско-тетовска област), држава у чијим се границама она налазила, друштва која ту вековима живе, институција које мукотрпно настају а лако бивају разорене, нација које се боре за моћ и опстанак, умногоме је обогатио веома скромна постојећа знања. Важан је и тренутак у коме се књига појављује – тренутак у коме се све преиспитује и када садашњост тражи поуздане одговоре о прошлости зарад разумевања времена које долази.

Књига Славенка Терзића намеће се читалачкој публици већ својим сложеним насловом *Стара Србија (XIX – XX век), Драма једне цивилизације. Рашка, Косово и Метохија, Скопско-тетовска област*. У наслову књиге јасно је истакнута основна тема и основна теза аутора. У питању је „Драма једне цивилизације“ – историјски процес који мноштву различитих догађаја даје смисао. Несумњиво да се ради о историјском процесу дугог трајања и веома сложеног карактера, који је по своме садржају много универзалнији а самим тим и значајнији. Стара Србија (Рашка, Косово и Метохија, Скопско-тетовска област) представља простор и својеврсну „експерименталну парцелу“ на којој се истраживачки прате бројни облици сучељавања цивилизација. Њих не одређују само култура и наслеђе, разумевање и толеранција, вера и начин њеног исповедања, већ и велика количина „мрака“ и „историја нагомилана у слојевима“ која периодично „проговара“, исказује непоштовање, презир, страх према оном другом и води сатирању људи и добара створених од њих. Из тих разлога аутор пише о друштвеним појавама какве су идеје и идеологије (косовска идеја и српска национална мисао; великоалбанска идеја и идеологија, југословенска идеологија), национални и верски идентитети, политика великих сила и балканских држава, никада угасле амбиције за запоседањем простора, државни и национални интереси, терор који се исказује у бројним облицима. Хронолошке оквире теме чине два века (XIX и XX век) – али каква два века? У њима су садржана сва искушења српске историје: **ратови** који производе демографски умор и доводе нацију до граница егзистенцијалног и биолошког опстанка; **геноциди** наговештени већ султановим ферманима и фетвама реис улема из 1804. и стално присутни у свим оружаним сукоба до данас; **буне и устанци** против страних завојевача, диктатора, фашизма и нацизма, неправде; **диктатуре** у којима је проживљено 2/3 двадесетог века, **грађански ратови и револуције** који су поделе у друштву чинили дубљим и трајнијим; **окупације** и подједнако ослободилачких епопеја; **економске блокаде** (четири само у XX веку) које су спутавале брз економски развој; **дипломатске кризе** праћене свим видовима спољних притисака; **утрошак значајних генерацијских енергија** на подизању и очувању државе и ратом разорених институција; **сеобе, егзодуси, „ширења“ и „сабијања“ у матицу** која дезоријентишу и тање национално ткиво; **епохе** које се смењују и **глобални процеси** у које је

требало сопствене интересе „уклопити“ у концепције великих сила. Све то још драматичније „одјекује“ на простору Старе Србије и илуструје судбину српског народа и цивилизације којој припада.

„Путокази“ и „путства“ за писање књиге о Старој Србији у XIX и XX веку били су веома инструктивни. Славенко Терзић их је налазио у делима српских и европских писаца и историчара различитих генерација – од студија Стојана Новаковића, Јована Цвијића, Владимира Карића, Јована Хаџи Васиљевић, Јована М. Јовановића до књига Сретена Вукосављевића, Димитрија Богдановића и радова својих професора и савременика. Књига је писана у духу идеја „нове историје“, оне која се занима за тло и друштво, идеје и друштвену мисао, политику и економију, етничке и демографске процесе, просвету и културу, развој и стагнацију уз уочавање међузависности утицаја историјских догађаја општег и локалног значаја, друштвених структура и динамике промена. На тај начин читалац је у могућности да сагледа српско друштво Старе Србије и нараштаје стасале у временима буна, ратова, унутрашњих криза, политичких преврата, династичких смена, националних сукоба, револуционарних идеја и идеолошких диктатура, друштвених ломова, задобијања и губљења државе, удара на национални и верски идентитет. Историја, како показује и ова књига, најчешће није дозвољавала „да се остане по страни“, мимо процеса који су одредили српске устанке 1804–1814, Велику источну кризу (1875–1878), Балканске ратове (1912–1913), Први светски рат (1914–1918), Други светски рат (1941–1945), деценије разбијања југословенске државе и удара на Србију.

Структура књиге Славенка Терзића је мозаична. Чине је, поред инструктивног предговора, кратког али значајног епилога, убедљивих прилога, импресивног пописа извора и литературе, чак 23 тематска поглавља складно уклопљена у једну мисаоно кохерентну целину. Унутар наведених поглавља материја је изложена путем 40 ужих тематских целина, од којих свака представља својеврстан „истраживачки рукавац“ који је колега Терзић настојао да истражи и да резултате до којих је дошао саопшти. Структуру књиге одредила су конкретна истраживања. „Чврсто тло историје“, на коме заснива своје анализе и закључке, аутор је пронашао у архивској грађи похрањеној у седам домаћих и страних архива (18 архивских фондова и збирки). На тај начин Терзић је у многим деловима синтезе посвећене Старој Србији био у прилици да властитим истраживачким напором прекорачи досадашњу раван сазнања и понуди нову фактографију и тумачења. Упоредо са тим, аутор је користио бројне објављене изворе различитог порекла (83 зборника грађе и тематских збирки извора), штампу и периодичку, обимну историографску, правну, економску, политиколошку литературу и публицистику (387 наслова објављених на српском, руском, енглеском, немачком, француском, турском, албанском језику).

Обављено истраживање резултирало је књигом која је високоперсонализована. На њеним страницама читалац се може срести са преко 1.500 имена људи који су исписивали историју Старе Србије. Уз људе са именом и делом које траје у свести данашњих генерација (султани и краљеви, политичари и војсковође, аге и бегови, војводе и министри, партијске вође и комунистички прваци, писци и научници...), књига доноси и имена прегалаца, некада веома значајних, којима су били намењени „нижи спратови историје“ и чија су имена „избледела“ у мноштву догађаја и постала тешко препознајљива у „сивилу масе“. Те заслужне творце историје – учитеље и професоре, трговце и занатлије, индустријалце и публицисте, свештенике и хоџе, националне раднике и мецене, етнографе и демографе, картографе и историчаре, прегаоце број-

них занимања и различитих заслуга, ово истраживање враћа у колективну историјску свест савременика. Упоредо са тим књига Славенка Терзића испуњава простор Рашке, Косова и Метохије и Скопско-тетовске области са преко 1.400 топонима. Тако бројна имена насеља и локалитета, различито називаних у различитим временима, додатно доприносе просторној и временској конкретности књиге.

Књига *Стара Србија (XIX – XX век), Драма једне цивилизације. Рашка, Косово и Метохија, Скопско-тетовска област* изузетно је богато и допадљиво опремљена. Њен текстуални садржај је оплемењен са 135 ликовних прилога по типологији, тематици и садржају различитих али убедљивих, речитих и „гласних“. Презентовано је 15 географских, историјских, политичких, етничких, верских и војних карата које, на посебан начин, сведоче подједнако о времену у коме су настале, њиховој намени и интересима наручиоца, садржају који презентују. Дате су 22 фотографије градова у којима упоредо егзистира старо и ново, традиционално и модерно, прошло и будуће (попут Скопља, Тетова, Призрена, Пећи, Приштине, Вучитрна, Куманова, Звечана, Пљеваља, Новог Пазара, Сјенице). У питању је документ о постојећем и изграђеном (мостови, путеви, богомоље, зграде институција...), али и својеврсна слика живота заустављеног на трен која дочарава вреву улице и махале, атмосферу пијаце и пазарног дана, чудесни свет балканске кафане и модерност хотела, свакодневицу школе, општине, касарне, болнице. Књига доноси и 32 групна портрета и појединачне фотографија које говоре о личностима историје, моди и духу времена, ношњи, грађанском друштву Старе Србије. Опремљена је и са 62 фотографије које сведоче о културном наслеђу Рашке, Косова и Метохије и Скопско-тетовске области (сакрални објекти, фреске и иконе, споменици, уметничка дела и књиге), али и указују на трагове и рушења која сведочи да је хришћанска цивилизација Старе Србије преживела и живи време у коме нема права на заштиту. Поред увек заводљивих и емоционалних садржаја фотографија и ликовног материјала књига Славенка Терзића доноси и више табела које егзактним језиком бројки рационално сведоче о појавама и процесима о којима пише.

У књизи *Стара Србија (XIX–XX век), Драма једне цивилизације. Рашка, Косово и Метохија, Скопско-тетовска област* уочавамо више тематских кругова. У првом од њих аутор је настојао да објасни појам и данас готово заборављено историјско-географско име Старе Србије, одреди границе тог старог државног и духовног средишта и презентује основне карактеристике културно-историјског простора. Истраживање је показало да је током векова матични назив српских земаља дуго егзистирао упоредо са османским административно-управним називима за иста подручја али да су од 20-их година XIX века, под утицајем политике турске државе и конкретних геополитичких интереса европских сила, те представе почеле да доживљавају промене. „Сужавање“ јужних граница Србије у односу на раније устаљене представе у европској картографији и географији временом су се изродиле у негацију и сатирање српске материјалне културе, културног и духовног наслеђа, историјских традиција, косовске идеје и свега осталог од посебне важности за обликовање модерног државног и националног идентитета. Све се то, у XIX и XX веку, нашло на удару геополитичких, духовно-религиозних, војно-стратегијских и просторних „амбиција“ заговорника великоалбанске идеје, панисламизма, неоосманизма, глобалних концепција великих сила.

Други тематски круг препознатљив у књизи Славенка Терзића посвећен је „косовској идеји“, њеном месту у српском друштву и српској националној мисли и идентитету Старе Србије. Истраживање показује у којој је мери „косовска идеја“ представљала темељ српског идентитета у државном, духовном и културном смислу. Несум-

њиво да је у питању била „средишња спона“ националног идентитета, колективне народне свести и свеукупног народног стваралаштва. Ту је, такође, и одговор на питање зашто је управо та идеја увек била на удару свих оних чинилаца моћи који су настојали да свој поредак наметну балканским народима и том делу Европе. Препознатљив идентитет Старе Србије изграђен је у међуодносу тла, друштва, историје и културе српског народа. Једним својим делом он је значајно очувао старе самосвести која снагу црпи из сопствене прошлости и традиције, а другим преузимање нових вредности и утицаја које намеће време и друштвени развој. На једној је страни преузимање устаљених друштвених норми, начина живота, одређених сазнајних вредности као и образаца мишљења, веровања и понашања, што се одвија унутар породице, националне, верске и друштвене групе и у непосредном „контакту“ ранијих генерација и оне која је у процесу усвајања животног искуства. На другој је страни друштвени развој (промена) који се одвија у специфичним друштвеним и историјским условима XIX и XX века на тлу Рашке, Косова и Метохије и Скопско-тетовске области. У том судару устаљеног и новог много шта доживљава промену – свакодневни живот, обрасци мишљења, веровања и понашања, начин привређивања, језик и обичаји, навике, свакодневица. Тај успорен процес промене испуњен је дисконтинуитетима. Његов носилац је грађанство. Процес је изузетно сложен и одређен спољном и унутрашњом политичком димензијом као и бројним социјалним, економским, верским, националним, културним, друштвеним, демографским, менталитетским и многим другим карактеристикама.

Посебну пажњу Славенко Терзић посвећује сучељавању српске хришћанске цивилизације са вредностима и посебностима оријентално-исламске цивилизације. У том тематском кругу садржана је историјска вертикала XIX и XX века на простору Старе Србије. Њу чине сложени историјски, политички, економски и културни односи са Турском – некада и сада, подједнако тешко историјско наслеђе Срба и Албанаца од „турских времена“ и деценија албанских лига (Призренска лига, Пећка лига) до ратова из XX века и њиховог политичког и идеолошког наслеђа, као и однос балканских народа са Аустро-Угарском монархијом некада, и Европом и САД у времену које живимо. Приказано је место Старе Србије у политичким и војностратешким плановима великих сила и указано на правце српске националне политике у том контексту. Пажња је посвећена бројним предрасудама и стереотипима које Европа има према византинско-словенској традицији, као и појави, све чешћој у наше време, да се косовска баштина Срба представља као наслеђе Албанаца (елементи културног затирања и геноцида). Корене таквог односа Славенко Терзић препознаје у некадашњој политици Хабзбуршке монархије на Балкану спремне да вешто користи лакозапаљиве балканске сукобе (верске, националне, територијалне, културне...), вештачки „конструира“ бројна „питања“ која подстичу анимозитете, подстиче клерикализме и све друге видове искључивости, вешто употребљава пропаганду. Међу дугорочним последицама такве политике, која се и данас експлоатише на Балкану, Славенко Терзић посебно истиче настојања Беча да на том простору искључиво егзистирају мале, међусобно непријатељски расположене и по бројним питањима сукобљене државе. Протежирање „албанског фактора“, обликовање албанског национализма у складу са интересима Аустро-Угарске монархије и „сужавање“ свим средствима сфере руског утицаја на Балкану, још су неки од сегмената те политике. Односи са Албанцима и касније Албанијом добили су посебно место у синтези Славенка Терзића. Почев од 1877. године и осмишљавања пројекта „територијалне Албаније“, простора на коме је живело око 44% становништва са албанском националном свешћу (обухвата четири турска вила-

јета – јужну Албанију са Епиром и Јањиним; северну и средњу Албанију са подручјима око Скадра, Тиране и Елбасана; Македонију са градовима Дебар, Скопље, Гостивар, Прилеп, Велес, Битољ, Охрид; Косово и Метохију са градовима Пећ, Ђаковица, Призрен, Митровица, Приштина, Гњилане, Прешево, Куманово, Нови Пазар, Сјеница), уз употребу свих облика терора стигло се до „етничке Албаније“ у коме доминира албанско становништво. У том временском распону од 130 година албанске политичке елите су упорно трагале за „кредитором“ који би подржао идеју о Великој Албанији налазећи га у почетку у Османском царству, Хабзбуршкој монархији, Великој Британији, фашистичкој Италији а данас у најмоћнијој држави света САД.

Посебну тему у књизи *Стара Србија (XIX – XX век), Драма једне цивилизације. Рашка, Косово и Метохија, Скопско-тетовска област* представља политика Србије и Југославије на простору Старе Србије. Истраживања показују да је у питању политика запостављања која је изазвала пометњу у историјској свести српског народа. Несумњиво да је Стара Србија најчешће била у „другом плану“ српске политике и српског политичког и културног рада у XIX веку. Та се пракса поновила и у првим деценијама постојања југословенске државе. У годинама Другог светског рата део Старе Србије нашао се у границама протектората Велика Албанија. Осећај да је фашизам створио државу коју су упорно тражили од 1878. и разрешио питање будућности простора, додатно је подстакло прогон Срба и уништавање њиховог материјалног, духовног и културног наслеђа. У настојањима да настане етнички чиста држава партиципирани су сви кључни чиниоци – Косовски комитет, Албански савез, Бали Комбетар, Друга призренска лига, значајан део албанске популације. Албански комунисти, како је говорио Енвер Хоџа, нису били „ни за велику ни за малу Албанију већ једино за Албанију која је као земља и нација представља јединствену целину“. На другој страни југословенски комунисти су националним мањинама признавали право на „националну равноправност“ али под тим, макар у почетку, нису подразумевали право на образовање своје државе, стварање федералне јединице или уједињење са неком другом државом. Свест да свако уједињавање Албанаца значи разграђивање југословенске државе, угрожавање виталних националних и државних интереса српског народа, слабљење позиција Србије, временом је бледела и уступала место политици која је све то игнорисала. Њени директни резултати огледали су се у појачаним притисцима на Србе, иселавању које добија размере демографског слома (у годинама 1961–1981. иселило се 42% свих Срба са Косова и Метохије), изједначавању покрајине у правима и дужностима са републиком, стицању права на самоопредељење, добијању свих атрибута државности.

Тему за себе, која попут „дрвене нити“ повезује све сегменте ове синтезе, представља настојање аутора да укаже на деценијски присутне напоре центара политичке моћи да конструишу „нову историју“ Старе Србије, супротстављену у свим својим сегментима историјским чињеницама и научном знању. Ту појаву аутор прати у континуитету од политичке и научне делатности Бењамина Калаја, Лајоша Талоција, Теодера Ипена, Милана Шуфлаја па до Ноела Малкома и Холма Зундхаузена. Конкретни политички интерес, како наводи Славенко Терзић, а не неоспорна научна потреба за стицањем знања, иницирао је настајање центара за албанолошке студије у Хабзбуршкој монархији и Немачкој крајем XIX и почетком XX века. Циљ је био да резултати добијени истраживањима буду у служби политичког, економског и војног продора на Балкан, развијања контролисане националне свести Албанаца усмераване у складу са интересима Беча, настојања да „слика историје“ буде усклађена са потребама политике и деловањем пропаганде. На истом су трагу и данашња настојања да се квазинау-

ком формира пожељна свест друштва и њених елита. У питању је покушај да се „конструира“ нова слика прошлости и да ваннаучном ревизијом представа о прошлости да легитимитет учињеним политичким променама. У политичким настојањима да се изврши ревизија историје обесмишљавају се историјске чињенице а преко њих историјски догађаји, историјске појаве и историјски процеси. Уместо уважавања историјских чињеница предност се даје „тумачењима“ и „тврдњама“ које наглашено садрже жељену политичку конотацију. Истовремено се брутално обесмишљава и научни поступак (историјски метод). Брише се постојеће друштвено сећање. Одбацивањем знања свесно се „отвара“ простор за нове митове који лако партиципирају са свешћу друштва оптерећеног предрасудама, стереотипима, свим видовима површности, незнањем, догматикама сваке врсте. Све то додатно обесмишљава место и улогу коју историчар треба да има у друштву. Уместо њега, „истине о прошлости“ изриче пропагандиста, политичар, скупштина, трибунал. Другим речима политика, а не наука, врши ново вредновање прошлости уз безобзирну једностраност и недопустиву селективност (историјских извора, чињеница, постојећих знања), непримерена уопштавања, замагљивање и релативизацију свих врста истине, увођење субјективизма и емоција, наметање „политичке коректности“ и потискивање критичког мишљења. Тим покушајима „конструкције историје“ ова се књига супротставља. Самим тим она представља критику тријумфализма победника у хладном рату убеђених да „историју праве у ходу“, да једини имају право да је тумаче, чак „конструирају“ и измишљају.

Књига Славенка Терзића *Стара Србија (XIX – XX век), Драма једне цивилизације. Рашка, Косово и Метохија, Скопско-тетовска област* истовремено је полемична и ангажована. Она својим садржајима изнова афирмише једну запостављену тему, подстиче нова преиспитивања прошлости, отвара бројна истраживачка питања, нуди одговоре са којима се увек и не морамо сложити. Струка историчарева, уз остало, најбрже и напредује у креативном разговору неистомишљеника који, ослоњени на историјске изворе и стечено знање, имају могућност да своје ставове бране до мере до које им то допуштају њихови стручни аргументи и прилику да чују саговорника, уваже и прихвате његову аргументацију, уколико је стручно и научно убедљивија.

(Љубодраг Димић)